

RIZIKOS VALDYMO GALIMYBĖ ATLIEKANT OPERATYVINIUS VEIKSMUS

Doktorantas Saulius Mulevičius

Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Operatyvinės veiklos katedra
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 2740615
Elektroninis paštas ovk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. gruodžio 8 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 18 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Operatyvinės veiklos katedros vedėjas docentas dr. Kęstutis Šimkus ir šio fakulteto prodekanas docentas dr. Alvydas Šakočius.

Pagrindinės sąvokos: rizika, taktika, operatyvinė veikla.

Keywords: Risk, Tactics, Surveillance Activity.

S a n t r a u k a

Straipsnyje apžvelgiama Lietuvos moksle dar netirta tema. Rizikos valdymo galimybių problematika seniai domina operatyvinės veiklos mokslo tyrėjus bei praktikus. Tačiau nei pats rizikos reiškinys, nei jo valdymo galimybės iki šiol nėra pakankamai gerai ištirti. Todėl straipsnyje pateikiamas termino *rizika* vartojimas kitų mokslų bei atskirų teisės šakų kontekste.

Pagrindžiama nuomonė, kad operatyvinės veiklos subjektų pareigūnai, atlikdami operatyvinės veiklos uždavinius, veikia nuolatinės rizikos sąlygomis, kurias lemė pačios operatyvinės veiklos specifika (vieša ir slapta žvalgybinio pobūdžio veikla). Atliekant operatyvinius veiksmus rizikos prielaidas formuoja egzistuojantys vidiniai bei išoriniai veiksniai, pasireiškiantys įvairių grėsmių, pavojų, konfliktų formomis. Rizikos valdymo ir kontrolės procesą įgyvendinti leidžia atitinkamai planuojama, organizuojama bei atliekama operatyvinių veiksmų taktika. Atkreipiamas dėmesys į kai kurių operatyvinių veiksmų taktikos elementų turinį, jų tobulinimo poreikį siekiant efektyvesnio rizikos valdymo proceso. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad labiausiai tobulintini ir didžiausią reikšmę rizikos valdymo procesui atliekant operatyvinius veiksmus turi šie taktikos elementai: 1) operatyvinės informacijos rinkimas, jos turinio patikimumo, naudingumo, informatyvumo vertinimas bei analitinė veikla; 2) operatyvinio taktinio sprendimo priėmimas. Daugiausia dėmesio skiriama šių operatyvinių veiksmų taktikos elementų turinio tyrimui.

Straipsnyje pateikiama nuomonė, kad rizikos valdymo procesas gali būti efektyvesnis, jeigu atliekant operatyvinius veiksmus bus išnaudojamas netikėtumo veiksnys bei operatyvinės kombinacijos.

Pabrėžtina, kad rizikos valdymo atliekant operatyvinius veiksmus samprata formuluojama ne vienam konkrečiam operatyviniam veiksmui, o visai operatyvinių subjektų taktinei veiklai.

Ižanga

Nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio, ypač atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę 1990 m., iki šiol nusikalstamumas sparčiai auga. Sudėtingėjanti kriminogeninė padėtis verčia daugiau jėgų skirti kovai su nusikalstamumu. Nusikalstamo pasaulio atstovai neteisėtai veiklai plėtoti naudoja naujus nusikalstamos veikos vykdymo, maskavimo, pasipriešinimo teisės saugos institucijoms būdus bei priemones. Be to, nusikaltėliai, ypač organizuoto nusikalstamumo atstovai, yra susipažinę su operatyvinėje veikloje taikomais nusikaltimų tyrimo, atskleidimo bei prevencijos metodais ir naudojamomis priemonėmis. Todėl operatyvinės veiklos teoriją bei praktiką būtina papildyti naujomis operatyvinės veiklos taktikos mokslinėmis rekomendacijomis, atitinkančiomis dabartinį nusikalstamumo lygį, nes operatyvinės veiklos subjektų, kaip vienos pagrindinių kovos su nusikalstamumu teisės saugos institucijų sistemos rūšies, tradicinių nusikalstamumui supriešintos veiklos galimybių nebepakanka.

Vienas iš būdų siekiant padidinti kovos su nusikalstamumu efektyvumą, pagerinti nusikaltimų atskleidimo kokybę būtų mokslinis, kompleksinis rizikos valdymo galimybių tyrimas atliekant operatyvinius veiksmus. Tai Lietuvoje dar netirta tema, nors kai kurie užsienio mokslininkai, tyrę su operatyvine veikla susijusias problemas, apie tai rašė jau praėjusio šimtmečio septintajame dešimtmetyje. Rizikos institutas operatyvinėje veikloje svarbus tiek teorine, tiek praktine prasme, nes yra daug įvairiausių sąlygų ir aplinkybių, nulemiančių operatyvinę veiklą. Šiuo metu ir operatyvinės veiklos, ir kitų teisės šakų mokslinėje literatūroje nepakankamai apibrėžti teoriniai rizikos valdymo teiginiai arba jų visai nėra. Norint suprasti rizikos valdymą reikia tikslumo, vienovės bei kompleksinio mokslinio tyrimo. Plėtojant mokslinius tyrimus šia tema tikimasi sukurti operatyvinių subjektų veiklos rizikos sąlygomis teorinius pagrindus, taip pat nustatyti gaunamų rezultatų praktinio naudojimo sritį. Reikia pabrėžti, kad numatomas mokslinis tyrimas bei pati rizikos valdymo atliekant operatyvinius veiksmus samprata formuluojama ne vienam konkrečiam operatyviniam veiksmui, o visai operatyvinių subjektų taktinei–operatyvinei veiklai.

Rizika bendrąja moksline ir teisine prasme

Formuojant kompleksinę rizikos valdymo atliekant operatyvinius veiksmus sampratą tikslinga apžvelgti termino *rizika* vartojimą ir kitose srityse bei atskirose teisės šakose. Tik pažįstant reiškinį, šiuo atveju žinant rizikos turinį, galima kalbėti apie galimybes jį valdyti. Terminas *rizika* vartojamas įvairiuose moksluose, taip pat ir teisės mokslų šakose, daugelyje kitų socialinės veiklos sričių. Senovės Graikijoje žodžiu *rizikon* buvo vadinama uola, į kurią galėjo sudužti laivas, žūti žmonės ir krovinyš [1, p. 485]. Šį terminą vieni pirmųjų pavartojo jūreiviai ir pirkliai. Įvairiose šiuolaikinio mokslo srityse *rizikos* terminas aiškinamas panašiai. Pavyzdžiui, psichologijoje terminas *rizika* aiškinamas keliomis reikšmėmis: 1) „veiklos situacinė ypatybė – žmogus veikia nežinodamas, kokia bus veiklos baigtis (sėkminga ar nesėkminga)“ [2, p. 857]; 2) „tikėtinos nesėkmės ir jos neigiamų padarinių dydis“ [3, p. 259]; 3) „veiksmas (gali būti motyvuotas arba nemotyvuotas), kurį atlikdamas žmogus gali ką nors prarasti (pralaimėti, gauti traumą, patirti nuostolį)“ [4, p. 344]. Rizika apibūdinama ir kaip „situacija, kurioje žmogus renkasi vieną iš kelių galimų veiklos variantų: nelabai patinkamą, bet patikimesnį arba labiau patinkamą, bet mažiau patikimą, galintį turėti neigiamų padarinių“ [3, p. 259]. Pagal veiklos sėkmingumo ir nepasisekimo tikimybės santykį skiriamos pagrįstoji (pateisinama) ir nepagrįstoji (nepateisinama) rizika. Ekonomikoje rizika siejama su „verslo rizika (*ang. business risk*) – tai galimų nuostolių tikimybė arba pajamų praradimas, palyginti su verslo plane priimtu variantu, numatančiu racionalų išteklių panaudojimą“ [5, p. 667]. Draudėjų veikloje lakoniškai apibūdinama draudiminė rizika, tai – „tikimybė įvykti draudiminiam įvykiui“ [6]. *Rizikos* terminas dažnai vartojamas civilinėje teisėje, ypač atskirų rūšių sutartyse (pvz., lizingo, panaudos, rangos ir kitose sutartyse aptariama „daiktų atsitiktinio

žuvimo ar sugedimo rizika“ [7]). Darbo teisėje rizika siejama su pavojingomis darbo sąlygomis, t. y. „galimų pavojingų, kenksmingų veiksmų, susijusių su darbo pobūdžiu, atitikimas teisės aktų nustatytiems leistiniams ribiniams dydžiams, kurių neviršijant darbo aplinka laikoma saugia ir nekenksminga“ [8]. Baudžiamojoje teisėje egzistuoja *profesinės, ūkinės rizikos* sąvokos, kurios paaiškinamos kaip „žala baudžiamojo įstatymo ginamiems interesams padaroma siekiant ekonomiškai naudingų rezultatų ir neperžengiant pateisinamos rizikos ribų“ [9, p. 239]. Baudžiamosios teisės teorijoje formuluojami reikalavimai, kuriuos atitinkanti subjekto veikla profesinės arba ūkinės rizikos atveju laikoma teisėta ir kartu baudžiamąją atsakomybę šalinančia aplinkybe [10]. Tarptautinių žodžių žodynas pateikia kelias termino *rizika* reikšmes. Rizika (*it. risico*): 1) „ryžimasis veikti, žinant, kad yra tam tikra tikimybė nepasiekti tikslo, arba ryžimasis nepaisyti galimų neigiamų atsitiktinių aplinkybių padarinių; 2) aplinkybės, kuriomis apsisprendimas imtis tam tikro veiksmo, priemonės arba jų nesiimti (kai norint būti tikram dėl padarinių, reikėtų imtis) gali nepasiekti tikslo arba nepateisinti vilčių; 3) nepasisekimo tikimybė“ [11, p. 430].

Rizikos valdymo galimybė įgyvendinant operatyvinių veiksmų taktiką

Iš pateiktų rizikos reikšmių matyti, kad šis reiškinys skirtinguose moksluose bei socialinės veiklos srityse suprantamas panašiai. Apibendrinus pateiktas rizikos reikšmes matyti, kad rizika dažniausiai susijusi su atliekamu veiksmu arba veikla, kurios rezultatas sunkiai nuspėjamas. Tai leidžia teigti, kad rizika, jos valdymo galimybė visuomet bus susijusi su atliekamų veiksmų, šiuo atveju operatyvinių, taktika. Šį teiginį patvirtina kai kurie riziką operatyvinėje veikloje tyrę mokslininkai. Vienas pirmųjų operatyvinės rizikos koncepciją išplėtojo ir pateikė Rusijos mokslininkas D. Grebelskis. Jis teigė, kad „operatyvinę riziką suponuoja būtinybė atlikti operatyvinius veiksmus konkrečioje nusikaltimų tyrimo aplinkoje, nors ir egzistuoja reali nepageidaujama padarinių kilimo galimybė. Neigiamų padarinių atsiradimo galimybė privalo būti įvertinta priimant sprendimus bei pasirenkant operatyvinių veiksmų atlikimo taktiką. Ši aplinkybė negali būti kliūtimi siekiant numatytų tikslų kovojant su nusikaltamumu“ [12, p. 58]. Kitas autorius, V. Samoilovas, pristatydamas savo nuomonę teigė: „būtinybė atlikti operatyvinius veiksmus operatyvinių subjektų pareigūnus įstumia į nuolatinės profesinės rizikos sąlygas, nes teigiami veiksmų rezultatai ne visada garantuoti, o pareigūnas negali atsisakyti priimti sprendimą dėl šių veiksmų atlikimo“ [13, p. 130].

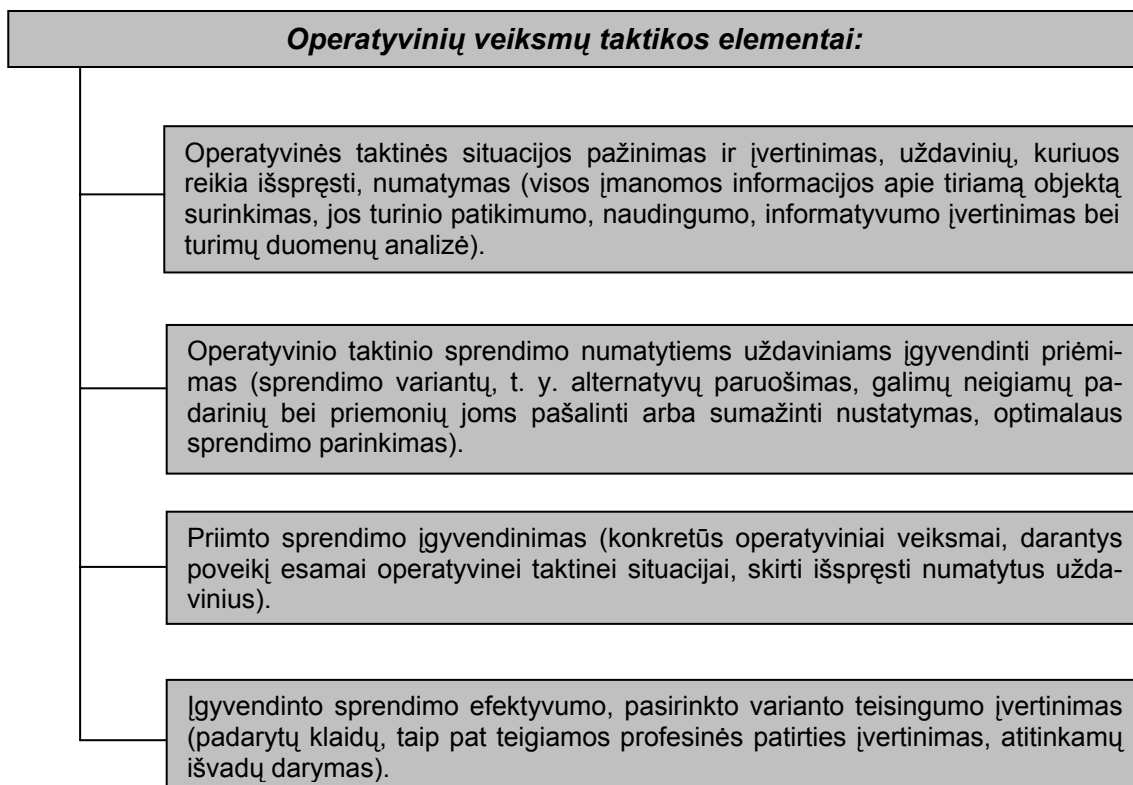
Pritaikant šių autorių nuomonei galima teigti, kad operatyvinių veiklos subjektų pareigūnai su rizika susiduria nuolat, t. y. atlikdami pirminę žvalgybą, operatyvinio tyrimo bei jo uždavinių įgyvendinimo metu arba viso operatyvinės veiklos proceso metu. Pateikto operatyvinės veiklos proceso stadijomis kyla įvairių grėsmių, konfliktų, kurių plėtimasis gali turėti įtakos siekiamiems tarpiniams ir galutiniams tikslams. Nuolat egzistuoja konspiracijos, konfidencialumo, atliekamų neviešo pobūdžio veiksmų, slaptųjų bendradarbių iššifravimo pavojus ir t. t. Šios grėsmės ypač išryškėja įgyvendinant operatyvinio tyrimo uždavinius, nes neviešo operatyvinio tyrimo transformavimasis į viešą ikiteisminį tyrimą nusikaltėliams sukelia daug klausimų, į kuriuos jie ieško atsakymų (pvz., kaip teisėsaugos institucijos gavo informacijos apie jų daromą nusikalstamą veiklą, kokie surinkti įkalčiai ir t. t.). Radę atsakymus į minėtus klausimus nusikaltėliai paruošia apsaugos ir gynybos priemones, kuriomis pasinaudoję vėliau siekia išvengti atsakomybės.

Operatyvinės veiklos subjektų pareigūnams atliekant operatyvinės veiklos uždavinius tenka veikti nuolat egzistuojančios rizikos sąlygomis, kurios pasireiškia įvairių grėsmių, konfliktų, konfrontacijų formomis. Rizikos prielaidas (grėsmes, konfliktus ir pan.) atliekant operatyvinius veiksmus suformuoja egzistuojantys išoriniai (objektyvūs) bei vidiniai (subjektyvūs) veiksniai. Pavyzdžiui, ypač didelis organizuoto nusikalstamumo atstovų aktyvumas, korupciniai ryšiai, sugebėjimas pasipriešinti teisėsaugos institucijoms ir panašiai – tai išoriniai

arba objektyvūs veiksniai (nepriklausantys nuo operatyvinių subjektų darbuotojų valios). Vidinius arba subjektyvius rizikos prielaidų veiksnius nulemia tam tikros aplinkybės, pavyzdžiui, disponavimas neobjektyvia informacija, operatyvinio darbuotojo nesugebėjimas teisingai įvertinti situacijos ir priimti optimalų sprendimą, veiksmų, rezultatų numatymo bei diagnostikos klaidos ir panašiai. Šie veiksniai privalo būti įvertinti renkant, vertinant, analizuojant informaciją, kuriant operatyvinių veiksmų strategiją, taip pat priimant bei įgyvendinant operatyvinius taktinius sprendimus. Pažymėtina, kad šio straipsnio tikslas yra ne analizuoti minėtus vidinius bei išorinius veiksnius, formuojančius rizikos prielaidas, o atskleisti šių veiksmų keliamų grėsmių (rizikos) valdymo galimybes atitinkamai planuojant, organizuojant ir įgyvendinant operatyvinių veiksmų taktiką.

Norint išsiaiškinti rizikos valdymo galimybes atliekant operatyvinius veiksmus tikslinga aptarti operatyvinių veiksmų taktikos esmę. Sprendžiant kilusius trumpalaikius arba ilgalaičius uždavinius bet kokioje socialinės veiklos srityje taikomi taktiniai būdai, metodai bei taisyklės. Neatsižvelgiant į naudojimo sritį visuotinai pripažįstama taktikos samprata yra „veiksmų, elgesio būdai, metodai, pasirenkami kaip tinkamiausi tikslui pasiekti“ [11, p. 480].

Skirtingų mokslininkų pateikiamos operatyvinių veiksmų taktikos sampratos skiriasi, tačiau apskritai operatyvinių veiksmų taktika gali būti suprantama kaip „mokslinių teiginių ir jų pagrindu egzistuojančių praktinių rekomendacijų sistema organizuojant, planuojant ir įgyvendinant operatyvius veiksmus“ [13, p. 669]. Iš pateikto apibrėžimo matyti, kad operatyvinių veiksmų taktikos sampratą formuoja dvi jos sudėtinės dalys, t. y. teorinė–mokslinė ir praktinė operatyvinių subjektų veikla. Negalima ignoruoti kai kurių specifinių operatyvinių veiksmų taktikos požymių, kurie išskiria ją iš kitų taktikos rūšių. Kadangi operatyvinė veikla yra žvalgybinio pobūdžio, remiasi slaptųjų dalyvių pagalba, tai vienas iš specifinių operatyvinių veiksmų taktikos požymių būtų slaptumas, konspiratyvumas. Kitas specifinis operatyvinių veiksmų taktikos požymis yra tai, kad ji naudojama tik operatyvinės veiklos objektų atžvilgiu ir ją naudoti gali tik operatyvinės veiklos subjektai [14]. Pateiktas operatyvinių veiksmų taktikos apibrėžimas leidžia išskirti jos elementus:

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad visi operatyvinių veiksmų taktikos elementai logiškai susiję ir nuosekliai išplaukia vienas iš kito, o rizika egzistuoja visų išvardytų operatyvinių veiksmų taktikos elementų įgyvendinimo etapuose, t. y. nuolat. Pažymėtina, kad pagrindiniai operatyvinių veiksmų taktikos teoriniai bei praktiniai teiginiai jau suformuluoti, tačiau kai kurių taktikos elementų turinys tobulintinas. Todėl daugiau dėmesio skirsime dviem pirmiesiems operatyvinių veiksmų taktikos elementams ir su jais susijusiems rizikos valdymo procesams, nes kiti elementai, jų įgyvendinimo sėkmė dažniausiai priklausys nuo dviejų pirmųjų.

Rizikos valdymo procesas atliekant operatyvinius veiksmus pirmiausia priklauso nuo galimybės gauti reikiamą informaciją apie tiriamą objektą, taip pat nuo galimybės priimti teisingus sprendimus bei tiksliai juos įgyvendinti. Operatyvinės veiklos subjektų pareigūnai, kovodami su nusikalstamumu bei tirdami konkrečius nusikaltimus, kiekvienu atveju nueina sudėtingą pažinimo kelią nuo visiškos nežinomybės (pvz., padarytas nusikaltimas, tačiau nežinomi jį padarę asmenys; yra informacijos apie veikiančią nusikaltėlių grupuotę, bet nežinomi jų padaryti ir daromi nusikaltimai) iki visų nusikaltimo faktų bei su jais susijusių aplinkybių atskleidimo. Iš šio pavyzdžio matyti, kad tokiomis sąlygomis dažniausiai egzistuoja operatyvinės informacijos trūkumas. Dėl šios aplinkybės tolesniuose operatyvinės veiklos proceso etapuose gali kilti neigiamų nepageidaujamų padarinių. Todėl operatyvinė informacija, informacinis operatyvinių subjektų aprūpinimas bei jos vertinimas vaidina svarbiausią vaidmenį priimant taktinius sprendimus. Nuo operatyvinės informacijos kokybės, patikimumo, laikotarpio, per kurį ji patenka operatyvinių subjektų dispozicijon, taip pat jos patikrinimo operatyvumo priklauso priimamų sprendimų efektyvumas, įtaka rezultatams. Būtina pabrėžti, kad Lietuvos Respublikos įstatymai praktiškai nereglamentuoja, nekelia išankstinių reikalavimų operatyvinės veiklos procese gaunamai informacijai, jos kokybei, šaltiniams (išskyrus atvejus, kai „įslaptinta operatyvinė informacija įstatymų nustatyta tvarka gali būti išslaptinama ir panaudojama baudžiamajame procese“ [14]). Dar vienas specifinis operatyvinės informacijos požymis yra tai, kad ji gali būti gaunama iš viešų bei slaptų šaltinių. Efektyvinti darbą su operatyvine informacija ir kartu valdyti riziką atliekant operatyvinius veiksmus visų pirma galima atitinkamai organizuojant operatyvinių subjektų pareigūnų analitinę veiklą. Analitinė veikla pradedama nuo *informacijos rinkimo etapo*, kuris apima iš anksto apgalvotų viešo bei slapto pobūdžio veiksmų kompleksą. Šiais veiksmais turi būti siekiama rasti dominančią, taip pat jau turimus duomenis papildančią informaciją. Išanalizavus operatyvinių subjektų pareigūnų praktinę patirtį reikia konstatuoti paradoksalų reiškinį – gaunamos operatyvinės informacijos srautas labai didelis, tačiau labai mažai informacijos, kurią pagal jos turinį galima panaudoti konkrečioje nusikaltimų tyrimo aplinkoje. Čia išvelgiamas minėtos informacijos paieškos, rinkimo, kaupimo ir jos praktinio panaudojimo galimybių atotrūkis. Todėl labai svarbus kitas – *duomenų įvertinimo etapas*. Čia svarbu nustatyti surinktų duomenų naudingumą, išstudijuoti informacijos turinį, nustatyti jos tikrumą, informatyvumą, informacijos šaltinio patikimumą, poreikį naudoti informaciją arba jos panaudojimo perspektyvą. Šiame etape svarbu, kad kiekvienas gautas naujas pranešimas, slapto dalyvio pranešimas, žinios apie tiriamą objektą teiktą informaciją. Jeigu atliekant operatyvinius veiksmus susiduriama su taktinės situacijos neaiškumo, neapibrėžtumo elementais, o gavus naujos informacijos galima susidaryti išsamesnę nuomonę apie susiklosčiusią taktinę situaciją, galima teigti, kad pranešime buvo informacijos, ir priešingai, jeigu gautas naujas pranešimas nesumažina taktinės situacijos neaiškumo lygio, galima daryti išvadą, kad jo turinyje informacijos nebuvo. Todėl bet koks pranešimas operatyvine prasme vertingas bus tik tuomet, „jei jame esančių duomenų pagrindu galima bent keliais procentais sumažinti taktinės situacijos neaiškumą ir padidinti „duomenų bagažą“ apie tiriamą objektą“ [15, p. 23]. Kadangi operatyvinei informacijai būdinga neigiama savybė – vadinamasis „informacinis triukšmas“, šiame etape atsiranda operatyvinės informacijos patikrinimo poreikis, teisingo įvertinimo problema arba tiesos tikimybės rizika, kurios nustatymas turi didelę įtaką rizikos valdymo procesui. Šią riziką galima paskaičiuoti pasitelkus žvalgybinės informacijos analizei taikomą

matematinį tikimybės metodą. Šis metodas taikomas karinėje žvalgyboje, tačiau, mūsų nuomone, jis galėtų rasti savo vietą ir operatyvinės veiklos subjektų vykdomoje kriminalinėje žvalgybinėje veikloje. Analitinėje žvalgyboje egzistuoja reitingo sistema, kurioje taikomi informacijos patikimumo reikalavimai nuo „visiškai patikima“ (A) iki „nepatikima“ (E) ir informacijos tikslumas nuo „patvirtintų kitais šaltiniais“ (1) iki „negalimų“ (5). Tiesos tikimybę tuomet galima išreikšti tokia matrica:

Informacijos tikslumas	Informacijos patikimumas				
	A 0,9	B 0,7	C 0,5	D 0,3	E 0,1
1 0,9	0,81	0,63	0,45	0,27	0,09
2 0,7	0,63	0,49	0,35	0,21	0,07
3 0,5	0,45	0,35	0,25	0,15	0,05
4 0,3	0,27	0,21	0,15	0,09	0,03
5 0,1	0,09	0,07	0,05	0,03	0,01

1. Patvirtinta kitų šaltinių
2. Tikriausiai teisinga
3. Galbūt teisinga
4. Abejotina, kad teisinga
5. Neįtikėtina

- A. Visiškai patikima
- B. Dažniausiai patikima
- C. Mažai patikima
- D. Dažniausiai nepatikima
- E. Nepatikima

Tikimybė nustato galimybę, kad atskirų duomenų teisingumas kis nuo 0 (visiškai klaidingi) iki 1 (visiškai teisingi). Analitikas nurodo subjektyvius žvalgybinės informacijos kriterijus, kaip parodyta lentelėje. Tai bus kriterijai „visiškai patikimi“ duomenys (A), koeficientas 0,9, ir „nepatikimi“ duomenys, (E) koeficientas 0,1. Be to, analitikas galėtų suteikti duomenims „patvirtintą kitų šaltinių“ kriterijų (1) (koeficientas 0,9, ir kriterijų „negalimi“ duomenys, (5) koeficientą 0,1. Tuomet galima pamatyti informacijos (pagal šią pateiktą schemą) subjektyvią tiesos tikimybę, pavyzdžiui, informacijos B1 tiesos tikimybė – 0,63, arba 63 proc., ir panašiai. Vertinant operatyvinę informaciją galima tikėtis, kad duomenys teisingi, jeigu tą pačią informaciją patvirtins bent du skirtingi, vienas su kitu jokiais ryšiais nesusiję informacijos šaltiniai, taip pat jeigu bus maksimaliai taikomi įvairūs informacijos rinkimo metodai, operatyvinės technikos priemonės. Kuo ilgesnį laiką informacijos tiekėjas (nešėjas) teikė naudingą, teisingą, patikimą operatyvinę informaciją, tuo mažiau reikėtų abejoti jos tikrumu, bet patikrinti ir įvertinti reikia. *Trečias analitinės veiklos etapas* – tai turimų duomenų priešinimas arba sulyginimas siekiant integruoti (susisteminti) visą turimą informaciją apie tiriamą įvykį. *Paskutinis analitinės veiklos etapas* (kai kurie autoriai siūlo „intelektualinės žvalgybos“ [16, p. 502] sąvoką) pasireiškstų logine atskirų, anksčiau jokiais ryšiais nepasižymėjusių informacijos blokų arba atskirų duomenų sinteze į vientisą, tikslingą ir kryptingą sistemą.

Rizikos valdymo procesui atliekant operatyvinius veiksmus didelę įtaką turi kitas operatyvinių veiksmų taktikos elementas – operatyvinio taktinio sprendimo numatytiems uždaviniams įgyvendinti priėmimas (sprendimo variantų, t. y. alternatyvų paruošimas, galimų negiamų padarinių bei priemonių joms pašalinti arba sumažinti nustatymas, optimalaus sprendimo parinkimas). Sprendimas suprantamas kaip „bet koks pasirinkimas“ [17, p. 6]. Pažymėtina, kad taktinėse operatyvinėse situacijose, kuriose operatyvinių subjektų darbuotojai neturi sprendimo pasirinkimo laisvės, negalima diskutuoti apie rizikos valdymą, nes šiuo atveju egzistuoja neišvengiamo vienintelio sprendimo bei su juo susijusių padarinių galimybė. Bet kokioje operatyvinėje taktinėje situacijoje operatyvinio subjekto darbuotojas suinteresuotas gauti teigiamą rezultatą. Šiam tikslui pasiekti jis analizuoja susiklosčiusią operatyvinę taktinę situaciją, vertina turimą operatyvinę informaciją, ja remdamasis modeliuoja ir kuria veiksmų strategiją, kuri turėtų atitikti susiklosčiusią operatyvinę situaciją. Operatyvinio subjekto pareigūnas, atsižvelgdamas į turimą bei naujai gaunamą informaciją, privalo priimti vienokį arba kitokį operatyvinį taktinį sprendimą iškeltiems uždaviniams išspręsti. Priimant sprendimą pagrindiniai uždaviniai būtų pasirinkti kiek įmanoma mažiausiai su rizika susiju-

sią, optimalią veiksmų taktiką, atitinkančią susiklosčiusią operatyvinę situaciją, numatyti galimus tokio sprendimo neigiamus padarinius bei priemones šiems padariniams pašalinti arba sumažinti. Teorijoje formuluojami bendri sprendimų priėmimo procesui keliami reikalavimai: 1) sprendimas turi būti teisėtas; 2) priimtas laiku; 3) realiai įvykdomas ir pagrįstas. Be šių reikalavimų, reikėtų laikytis operatyvinio taktinio sprendimo priėmimo proceso etapų, nuo kurių įgyvendinimo nuoseklumo priklausys galimybės valdyti riziką. Rekomenduojami šie operatyvinio taktinio sprendimo priėmimo proceso etapai:

- 1) sprendimo priėmimo iniciatyva;
- 2) problemos supratimas;
- 3) uždavinių kėlimas;
- 4) turimos informacijos analizavimas;
- 5) palyginimas su panašiomis situacijomis;
- 6) alternatyvų iškėlimas ir numatymas;
- 7) trūkstamos informacijos rinkimas;
- 8) galimų padarinių numatymas bei vertinimas (ir teigiamo, ir neigiamo pobūdžio);
- 9) priemonių neigiamiems padariniams pašalinti (rizikai valdyti) arba sumažinti numatymas;
- 10) optimalaus varianto išrinkimas;
- 11) sprendimo priėmimas.

Išvardyti operatyvinio taktinio sprendimo priėmimo etapai gali būti jungiami į didesnes grupes. Pavyzdžiui, 8 ir 9 etapai gali būti pavadinti „veiksmų rizikai sumažinti modeliavimas“ [18, p. 77]. Operatyvinių subjektų darbuotojai praktikai dažnai daro klaidų, nes nepakankamai dėmesio skiria sprendimų priėmimo procesui, priima juos skubotai, neįvertina visos informacijos ir t. t. Įgyvendinant operatyvinius veiksmus sprendimą rekomenduojama priimti ne anksčiau, nei tai daryti priverčia susiklosčiusios aplinkybės. Sprendimai priimami atsižvelgiant į turimą informaciją, o informacija turi savybę keistis arba pasenti, tad ir ankstyvas, ir pavėluotas sprendimas vienodai žalingas. Nuo sprendimo priėmimo iki konkrečių operatyvinių veiksmų atlikimo pradžios dažniausiai praeina tam tikras laiko tarpas, per kurį informacija, kuria remiantis buvo priimtas sprendimas, gali pasikeisti, pasenti, t. y. neatspindėti tikrosios situacijos. Ekspertų nustatyta, kad operatyvinė taktinė informacija per dieną praranda maždaug 10 proc. savo vertės. Ilgalaikio strateginio pobūdžio operatyvinė informacija 10 proc. savo vertės praranda per mėnesį. Informacijos vertė gali sumažėti ir dėl staiga pasikeitusios operatyvinės situacijos, atsiradusių naujų reikšmingų aplinkybių. Minėtos aplinkybės gali sukelti neigiamų, nepageidaujamų padarinių, taip pat tikimybę nukrypti nuo pasirinkto tikslo (nukrypimo tikimybė gali būti tiek teigiamo, tiek neigiamo pobūdžio). Rizikos valdymo procesas bus efektyvesnis, jeigu bus pasirenkami optimalūs sprendimai. Teorijoje optimalus sprendimas toks, „kuris yra geriausias pasirinktų rodiklių ir kriterijų atžvilgiu“ [17, p. 7]. Pagrindiniai optimalų operatyvinių taktinių sprendimų apibūdinantys požymiai yra šie:

- 1) reikiamas rezultatas pasiekiamas minimaliomis priemonėmis, metodais, būdais;
- 2) reikiamas rezultatas pasiekiamas per maksimaliai trumpą laiką;
- 3) geriausias iš visų galimų sprendimų nors ir nepagerina, tačiau ir nesugadina esamos situacijos.

Operatyviniai taktiniai sprendimai, kuriems būdingi išvardyti požymiai, gali būti vadinami optimaliais. Pasirinktas optimalus sprendimas – tai galimybė veikti racionaliai, aktyviai daryti poveikį egzistuojančioms grėsmėms, taip pat galimybė bet kokią keblią, sudėtingą, realią operatyvinę taktinę situaciją kiek įmanoma priartinti prie pageidaujamos, t. y. pasitelkus operatyvinių veiksmų taktiką valdyti riziką.

Siekiant efektyviau valdyti riziką įgyvendinant operatyvinius veiksmus rekomenduojama išnaudoti netikėtumo veiksnį bei kitas galimybes:

- 1) netikėtai keisti atliekamus operatyvinius veiksmus (pvz., nusikaltėliai tikisi vienokio veiksmo ir tam ruošiasi, tačiau jų atžvilgiu atliekamas toks veiksmas, kokio jie nesitikėjo);

- 2) netikėtai keisti operatyvinių veiksmų atlikimo tempus juos aktyvinant arba lėtinant (pvz., Japonijos slaptųjų tarnybų sekliai, atlikdami operatyvinį sekimą, iš pradžių sekimo objektui leidžia suprasti, kad jis sekamas. Objektas, pastebėjęs, kad yra sekamas, pradeda elgtis atsargiai, nustoja daryti nusikalstamus veiksmus, tačiau tuo metu jis nesekamas. Vėliau, kai objektas jaučiasi esąs saugus, pradėdamas tikrasis jo sekimas);
- 3) išnaudoti operatyvinių kombinacijų teikiamas galimybes (kai susiklosčiusios natūralios nusikaltimų tyrimo sąlygos nepalankios operatyvinės veiklos uždaviniams pasiekti, jos gali būti pakeistos, dirbtinai sukuriamos papildomos aplinkybės, apsunkinančios nusikaltėlių veiksmus, leidžiančios jiems elgtis neatsargiai, daryti klaidas).

Pateiktas bendro pobūdžio rekomendacijas praktiškai naudoti įmanoma visapusiškai ištyrus ir įvertinus esamą operatyvinę taktinę situaciją, taip pat tiriamųjų arba jų grupių asmenines bei grupines ypatybes.

Taigi rizikos valdymo galimybės gali būti realizuojamos atitinkamai planuojant, organizuojant bei įgyvendinant operatyvinių veiksmų taktiką. Tai grėsmių ir pavojų nustatymo, analizavimo ir vertinimo procesas. Rizikos valdymas atliekant operatyvinius veiksmus turėtų būti nepasyvus nusiteikimas rizikuoti arba nerizikuoti, o metodų ir priemonių visuma aktyviai veikti ateitį minimaliai nukrypstant nuo laukiamų rezultatų. Svarbu, kad šis procesas būtų taikomas bet kokiai operatyvinei taktinei situacijai, kai egzistuoja nepageidaujamų arba nelauktų padarinių kilimo grėsmė.

Išvados

Rizika yra specifinė operatyvinių subjektų pareigūnų veiklos sąlyga, egzistuojanti visų operatyvinių veiksmų taktikos elementų įgyvendinimo etapuose, taip pat viso operatyvinės veiklos proceso metu.

Rizikos valdymo procesas įgyvendinant operatyvinių veiksmų taktiką tiesiogiai priklauso nuo galimybės surinkti visą įmanomą informaciją apie tiriamą objektą, įvertinti jos turinio patikimumą, naudingumą, informatyvumą, taip pat nuo atitinkamai organizuojamų bei įgyvendinamų analitinės veiklos etapų. Informacinėje–analitinėje operatyvinių subjektų pareigūnų veikloje rizikos valdymo procesui tobulinti rekomenduojama naudoti žvalgybinės informacijos analizei taikomą matematinį tiesos tikimybės nustatymo metodą.

Atliekant operatyvinius veiksmus rizikos valdymo galimybės gali būti realizuojamos tobulinant operatyvinių taktinių sprendimų parengimo, priėmimo ir įgyvendinimo proceso etapus, jų laikantis bei atitinkamai juos organizuojant.

Rizikos valdymo procesas gali būti efektyvesnis, jei atliekant operatyvinius veiksmus bus išnaudojamas netikėtumo veiksnys bei operatyvinės kombinacijos.

LITERATŪRA

1. **Этимологический** словарь русского языка. – Москва: Прогресс, 1971. Т. 6.
2. **Vaitkevičiūtė V.** Tarptautinių terminų žodynas. – Vilnius: Žodynas, 2001.
3. **Psichologijos** žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
4. **Петровко А. В., Ярошевский М. Г.** Психология словарь. – Москва: Политиздат, 1990.
5. **Martinkus B., Žilinskas V.** Ekonomikos pagrindai: vadovėlis. – Kaunas: Technologija, 1997.
6. **Lietuvos Respublikos** draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 1996. Nr. 73–1742.
7. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74–2262, Nr. 77, Nr. 80, Nr. 82.
8. **Lietuvos Respublikos** darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas // Valstybės žinios. 1993. Nr. 55–1064; 2000. Nr. 95–2968.

9. **Baudžiamoji** teisė: bendroji dalis: vadovėlis / Abramavičius A. ir kiti. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
10. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.
11. **Tarptautinių** žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
12. **Гребельский Д. В.** Оперативно–розыскная деятельность как государственно–правовая форма борьбы с преступностью // Особенности обеспечения правопорядка и законности в районах и городах с бурным экономическим развитием. – Омск, 1973.
13. **Оперативно–розыскная** деятельность: учебник / Под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – Москва: ИНФРА–М, 2001.
14. **Lietuvos Respublikos** operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 65–2633.
15. **Овчинский С. С.** Оперативно–розыскная информация. – Москва: ИНФРА–М, 2000.
16. **Основы** оперативно–розыскной деятельности: учебник / Под ред. В. Б. Рушайло. – Санкт–Петербург: Лань, 2000.
17. **Puškorius S.** Sprendimų priėmimo teorija: kiekybiniai metodai. – Vilnius: LTU, 2001.
18. **Криминалистическое** обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: учебник / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – Москва: Новый Юрист, 1997.

Possibility of Risk Control in the Surveillance Actions

Doctoral Candidate Saulius Mulevičius

Law University of Lithuania

SUMMARY

The theme that was not studied in Lithuania is surveyed in the article. The problems of possibilities to control the risk are interesting for a long time to researchers and practices of surveillance activity. However, neither the phenomena of a risk nor possibilities of controlling it up to here are not investigated enough. That is why the usage of term “risk“ in the context of the other sciences and different law branches is presented in the article.

There is the opinion substantiated that the officials of subjects of surveillance activity while realizing their tasks always work in the conditions of a risk that always exist and that are caused of the specificity of surveillance activity as itself (that is public and secret activity of secret-service character). The existing interior and exterior factors reveal themselves in the forms of different threats, and dangers and conflicts form presumption of risk while fulfilling the surveillance actions. It is possible to realize the process of rulling and controlling the risk only planning, organizing and carrying out the tactics of surveillance actions. The attention is paid to the subject of several elements of tactics of surveillance actions, the need to improve them in order to achieve the process of a risk control more effective. In the article the conclusion is drawn that the most improvable elements of the tactics that have the largest importance in the process of risk control while carrying out surveillance actions are following: 1) the collecting of surveillance information, the evaluation of reliability, usefulness and informativity of its content and analytical activity; 2) making of surveillance tactical decision. So the most attention is given to the content of tactical elements of surveillance actions.

The opinion that the process of risk control can be more effective if the factor of unexpectedness and surveillance combinations will be used carrying out surveillance actions is presented in the article.

It should be noted that the conception of risk control carrying out surveillance actions is formulated not for a single surveillance action but for the whole tactical activity of surveillance subjects.